

La diversitat lingüística, un valor a preservar

CARLES CASTELLANOS I LLORENÇ

El mes de desembre de l'any passat vaig tenir l'oportunitat de fer diferents conferències entorn de la diversitat lingüística en centres de normalització lingüística del Vallès. En aquest article presento aquell treball amb lleus modificacions. El text manté, doncs, el to expositiu original.

Preàmbul: Les idees davant el fenomen lingüístic

Tractar de la llengua –de les llengües– és una activitat que no és fàcil, perquè el fenomen lingüístic és difícil d'observar i apareix envoltat de prejudicis.

El fet és que el coneixement sobre les llengües ha hagut de vèncer des d'un bon començament prejudicis d'ordre divers, principalment vinculats a un suposat caràcter màgic o religiós del llenguatge humà: en un primer moment es va atribuir a la llengua oral el poder màgic que li conferia la força que mostrava pel fet de promoure l'acció. Parlar ha permès, des de sempre, a les persones d'obtenir la força col·laboradora dels altres, cosa que no deixa de ser, en certa manera, una mena de miracle. Per això en els encanteris rituals es reciten mots, sovint incomprendibles però als quals s'atribueixen uns poders importants.

Per altra banda, també sabem que s'assignen a la llengua escrita funcions igualment màgico-religioses, derivades del fet de tenir la facultat de fixar una entitat volàtil i fugissera com és la paraula emesa oralment. Les paraules se les emporta el vent, diuen. Fixar-les en parets i en papirs va fer que els egipcis anomenessin els jeroglífics *medu netxer*, és a dir, «les paraules dels déus».

La dificultat d'anàlisi que hem dit que presenta la llengua és deguda al fet de ser un instrument íntim, lligat a cadascun de nosaltres d'una manera molt estreta, difícilment destriable de la personalitat (la llengua és, de fet, un eix essencial de la personalitat).

La pràctica del contacte entre llengües ha introduït també prejudicis envers la varietat lingüística. Així s'han

propagat apriorismes, com seria el fet d'afirmar que les llengües són barreres entre els pobles, o que el manteniment de les llengües representa uns costos excessius, etc.

Es tracta de prejudicis generats de les cultures dominants, dels grups lingüístics dominants. En condicions d'igualtat sabem que els contactes entre llengües es resolen tenint simplement interès pel bon coneixement de la nostra llengua, una de les aspiracions més antigues i nobles de l'espècie humana; i, pel que fa a la qüestió dels costos, és evident que les afirmacions que hem reproduït més amunt no tenen en compte els costos individuals i socials dels oprimits per raó de llengua; uns costos ben evidents i objectivables.

Totes les idees confuses entorn de la llengua són degudes a la ignorància, al

La llengua va íntimament lligada a cadascun de nosaltres d'una manera molt estreta, difícilment destriable de la personalitat

desconeixement del que és realment la llengua i del que són les relacions entre els grups lingüístics.

Abordant el tema que ens ocupa, sabem, per exemple, que aquesta diversitat lingüística no és cap mena de fatalitat, com voldrien alguns; la diversitat és un fet social que s'ha format a través de la història.

Tot seguit exposarem en primer lloc com es forma la diversitat lingüística; en segon lloc, com aquesta diversitat és destruïda; a continuació intentarem remarcar diferents aspectes dels valors inherents a les llengües, i acabarem amb algunes consideracions referents a possibles mesures i criteris que en poden afavorir la conservació.

Com es forma la diversitat lingüística?

La diversitat lingüística (el fet de parlar una llengua determinada) no és pas una mania d'un grup de gent estranya (tal com diu la manipulació coneguda) sinó que és un fenomen natural.

«CATALUNYA AMUNT». Figura situada en el claustre del monestir de Ripoll, feta per Eudald Alimbau.

*La llengua és, en primer lloc, una creació cultural d'una llarga història. Fa almenys 100.000 anys que les llengües del món que avui coneixem s'ha anat formant. Segons els estudis fonamentats en la lingüística i la genètica, desenvolupats per Merritt Ruhlen en el seu llibre *The origin of Language. Tracing the Evolution of the Mother Tongue* (1994), les llengües del món tenen totes un origen comú, situat ara fa un miler de segles a l'est d'Àfrica. Si observem el mapa de les grans famílies lingüístiques abans de la gran destrucció que va tenir lloc a partir del segle XVI, podem verifi-*

car que els diferents grups es van anar expandint a partir d'aquest origen: una primera onada sembla que pot haver tingut lloc ara fa 40.000 anys; des del foc africà, una part de la nostra espècie es va estendre pel sud del continent asiàtic fins a arribar a Austràlia.

Altres onades han tingut lloc després, partint del mateix origen i també de focus nous ja establerts fora d'Àfrica. Per exemple, les teories de l'autor esmentat situen la dispersió del grup indoeuropeu ara fa 10.000 anys, a partir d'un focus establert a la península Anatòlica. En aquesta mateixa època té lloc també el pas de la humanitat (amb les seves formes de parlar) del continent asiàtic a tot el continent americà.

Merritt Ruhlen és deixeble de Greenberg, el gran taxonomista de la lingüística moderna. Tal com hem apuntat més amunt, aquest autor defensa la hipòtesi –amb força fonament, al nostre entendre– d'un origen comú africà de totes les llengües del món i de la formació de la diversitat lingüística que coneixem avui, per mitjà d'una evolució gradual a través dels temps.

Hi ha elements d'unitat i de diversitat, en aquest llarg procés evolutiu. Sorprenen alhora la gran varietat que n'ha resultat; però també sorprenen els aspectes d'unitat en tot el que hi ha de comú en el fenomen lingüístic. Els humans tenen en comú, evidentment, la biologia i bona part de la cultura material: una mateixa realitat física corporal i les activitats més fonamentals per a assegurar-se la supervivència han de comportar per força un conjunt d'elements lingüístics semblants, si més no en la segmentació conceptual més elemental. D'altra banda, però, l'estructuració dels coneixements i, encara més, les formes d'organització social són a l'arrel de la diversitat lingüística.

La llengua és fonamentalment un producte social. Fins i tot sabem que el sentit de les paraules és una convenció social. Cada comunitat atribueix (o reconeix) un significat a les paraules. L'expansió de la humanitat arreu del món ha generat formes de dir diferenciades i apropiades a cada realitat. És coneguda, per exemple, la riquesa de lexemes que tenen els esquimals per a designar la varietat dels tipus de gel i de neu; i també la que tenen els tuaregs per a anomenar les diferents varietats de camells; o, la més pròxima,

referent als antics raiers del Pirineu amb relació al món de la fusta, segons m'ha assenyalat ben encertadament Marcel Fité.

Cada nou entorn ha generat una organització dels coneixements –i doncs de la llengua– de tipus nou; i aquestes noves formes lingüístiques s'han anat desenvolupant en aquest llarg procés d'adequació a l'entorn.

Aquesta perspectiva general del procés de formació de les llengües ens permet d'abordar, sota una nova llum, alguns malentesos entorns del fenomen lingüístic.

La llengua és una obra d'art de l'evolució humana

S'ha dit que la llengua és un codi, amb la intenció d'explicar-ne el funcionament. Però cal dir que això no és cert, perquè un codi és una sèrie simple i ordenada de símbols, com ho són, per exemple, els senyals de tràfic... Tanmateix, la llengua és més que això: una llengua és un fenomen molt més complex, compost de milers i milers d'elements. Si calculem, per exemple, les possibilitats combinatòries de l'anomenada doble articulació en què es basa la llengua (articulació de sons per a formar paraules, i articulació de paraules per a formar frases) veurem fàcilment que són de l'ordre de milions.

Aquest instrument tan extremament complex és a més, tal com hem exposat, una creació cultural –biològicocultural, puix que el cervell, i el cos en general, han evolucionat amb la llengua– de la humanitat a través del temps i en relació amb l'entorn. En síntesi

podem dir, doncs, que la llengua és una obra d'art de l'evolució humana.

La destrucció accelerada de les llengües

La comparació del mapa pre-colonial de les llengües, amb la distribució geogràfica actual, ens mostra que, sobretot a partir del segle XVI, s'ha produït un veritable daltabaix: les llengües americanes i australianes, per exemple, han estat arraconades i en un nombre molt important han desaparegut.

Aquest moment històric esmentat marca un canvi fonamental en el caràcter del contacte entre les llengües. Abans hi havia hagut també alguns fenòmens d'expansió imperial amb conseqüències lingüístiques importants, com l'imperi romà i l'imperi àrab. Però, d'una manera general, els contactes entre llengües no havien assolit mai el caràcter destructor que ha anat prenent d'una manera accelerada a partir del segle XVI.

La destrucció massiva de les llengües es desenvolupa, doncs, lligada a un moment de formació i expansió d'un nou poder i una nova ideologia dominants. És el moment de l'aparició de les monarquies absolutes europees i de l'expansió colonial de tipus mercantilista i capitalista, fenòmens que van confluïr en aquella època. S'ha dit que «una llengua és un dialecte amb exèrcit», remarcant la importància del poder i de la força en el prestigi social de les llengües. La realitat és, però, encara molt més crua, ja que la dominació lingüística que descrivim es basa en un poder més global que no pas el que té la presència d'un simple exèrcit. Es tracta del poder econòmic, polític i militar que es desenvolupa amb l'expansió colonial europea.

La causa del procés de destrucció de les llengües és, doncs, la situació de poder dels grups lingüístics dominants. A partir d'aquesta situació s'ha generat tot un conjunt d'argumentacions sobre la desigualtat, argumentacions que es fonamenten en consideracions discriminatòries, com el fet que hi ha llengües millors i llengües pitjors, llengües destinades a usos cultes i llengües inferiors o patuesos. Edward Sapir, en la seva obra *Language* («El llenguatge») (1921) ja va afirmar clarament que qualsevol llengua, des de les més elaborades fins a les menys cultivades, és apta per a expressar les idees més comple-

xes. No hi ha llengües superiors i inferiors; totes tenen les mateixes possibilitats. La diferència radica tan sols en el fet de posseir possibilitats d'elaboració, de creació de neologismes, etc., de seguir un procés que pot ésser portat a terme en qualsevol llengua. Les funcions diferents que es poden observar en les diverses llengües responen únicament a les funcions polítiques, socials i econòmiques que han estat assignades als grups humans que les parlen. El que marca les diferències no és, doncs, cap característica lingüística, sinó factors de poder.

En la pràctica quotidiana la desigualtat també és mantinguda per diferents prejudicis i malentesos, els quals forcen, per exemple, a parlar la llengua dominant quan en una conversa apareix un parlant d'aquesta llengua, que estableixen la necessitat que el bilingüisme sigui unilateral (practicat només pels parlants de la llengua dominada), que denigren els parlants de la llengua subordinada; malentesos que, fins i tot per tal de mantenir la subordinació, es fonamenten en arguments tan extrems com el dret de conquesta.

Sobre els processos de subordinació i destrucció de les llengües i els prejudicis que mantenen situacions desiguals, existeixen en el nostre país una bona colla de llibres magnífics, com els de Jesús Tuson (*Mal de llengües* [1988]; *Històries naturals de la paraula* [1998], etc.) i de Carme Junyent (*Vida i mort de les llengües* [1992], etc.). Són textos molt recomanables, que tothom hauria de llegir per a trobar arguments contra tants prejudicis que mantenen la desigualtat.

Des del punt de vista general, es diu que els contactes creixents entre les llengües porten indefectiblement a la desaparició de les «llengües més petites». Però l'observació dels contactes interlingüístics ens demostra que des de sempre han existit tipus de contactes diferents, els quals poden ser *desigualitaris*, com els que hem descrit (fonamentats en la conquesta i la dominació) o, al contrari, de tipus *igualitari* (fonamentats en la comunicació pacífica entre grups lingüístics i culturals). L'intercanvi igualitari és el més antic i s'ha desenvolupat amb el bescanvi comercial entre comunitats; ha perviscut en moltes zones del món, com a l'Àfrica subsahariana, per exemple, fins als nostres dies. En aquest cas els grups lingüístics es mantenen en contacte sense crear situa-

cions de dominació, garantint la comunicació per mitjà d'un nombre important d'individus plurilingües. Són nombrosos els individus que poden dominar el *pul*, el *manding* i el *wòlof*, per exemple, a l'Àfrica Occidental. En aquests casos els usos lingüístics en els contactes entre grups, en lloc d'establir jerarquies rígides, han desenvolupat habilitats per al coneixement de diverses llengües.

La distinció entre intercanvis igualitaris i relacions de subordinació és important i ens permet d'analitzar sota una nova llum diferents fenòmens, com el dels manlleus entre llengües. Una cosa, per exemple, és l'adquisició de paraules d'altres llengües com a resultat dels períodes de contacte, com és el cas dels mots d'origen àrab (o transmesos per l'àrab) en català, com *rajola*, *sèquia*, *carxoïa*, etc. I una altra cosa és la situació que es produeix quan les influències d'altres llengües porten a una deformació important de les característiques de la llengua afectada i, a la fi, a la seva assimilació.

La llengua és l'«ànima» personal, és l'instrument a través del qual percebem el món i l'estructurem

Una mostra de subordinació la podem veure, per exemple, en el gallec respecte de l'espanyol. Tot i ser el gallec una variant del portuguès (científicament es parla de llengua galaico-portuguesa), la grafia oficial del gallec és clarament subordinada a la grafia espanyola (amb l'ús de grafemes estranys al portuguès com *ñ*, *ll*, *z* en lloc dels corresponents *nh*, *lh*, *ç*; i amb una subordinació també en el lèxic i en l'estil). Són, doncs, raons de subordinació política, les que han fet desviar l'elaboració de la llengua gallega seguint la norma de la llengua espanyola.

La subordinació lingüística tendeix a conferir a la llengua subordinada (quan és pròxima com en el cas del gallec) funcions de simple dialecte de la llengua dominant, reservant els usos més formals per a aquesta llengua i establint un bilingüisme unilateral (només del grup que parla la llengua

subordinada) en els contactes entre ambdues llengües, i obligant també a passar a la llengua dominant amb els contactes amb terceres llengües.

En la situació actual dels contactes lingüístics arreu del món, la majoria de les llengües caminen cap a l'extinció. Amb l'extensió de la dominació política dels estats arreu del món –en els quals, en general, una sola llengua oficial és promoguda–, les situacions de subordinació han esdevingut universals. La majoria d'estats postcoloniais no s'han alliberat de la subordinació a les antigues llengües dominants de l'antiga colònia; i així la majoria de les llengües del món es troben en situacions de subordinació i moltes avancen acceleradament devers la seva extinció. La diversitat, que ha trigat mil·lennis a manifestar-se, corre el risc de desaparèixer en unes poques dècades.

Malgrat saber que aquesta situació no és l'únic tipus de contacte possible, el desplegament dels criteris mercantilistes ha portat a aquesta evolució negativa; una evolució fatal que no podem tolerar, com tampoc no tolerem, pel que fa a la biodiversitat, la desaparició d'una espècie animal o vegetal. Ha arribat el moment de promoure un canvi general de mentalitat també en qüestions lingüístiques.

Els valors de les llengües

La llengua és alguna cosa més que un simple instrument de comunicació; la llengua és justament allò que ens fa humans; és una facultat humana lligada al desenvolupament del cervell. Podem fer diferents consideracions per a remarcar els valors de les llengües.

D'una banda, podem remarcar els seus *valors col·lectius*. En aquest sentit podem recordar diferents característiques, com per exemple que la llengua és una creació cultural adaptada a l'entorn propi. Cada llengua descriu la realitat de cada entorn. Cada àmbit geogràfic, com hem vist en el cas dels esquimals i dels tuaregs, necessita un repertori lexical adequat. En segon lloc sabem també que la llengua és un eix cultural per a cada poble. Els coneixements culturals de cada grup humà s'acumulen per mitjà de la llengua; la llengua serveix per a guardar, classificar i perfeccionar els coneixements adquirits i per a elaborar els raonaments entorn d'aquests coneixements. En tercer lloc és evident que la llengua és l'e-

lement essencial de la identitat col·lectiva. Cada poble té molts trets que el defineixen, però el més clarament distintiu és, en tots els casos, la llengua. Tant si s'ha conservat més com si s'ha mantingut menys, la llengua és el referent fonamental que acumula més trets característics. I finalment, des d'un punt de vista més general, podem dir que la llengua és el fil conductor de la vida social i històrica del grup. La llengua aglutina la societat present, la comunica i li serveix de referent; i no sols això, sinó que connecta també històricament amb la vida del grup: és el vehicle de connexió de tota la seva evolució.

D'altra banda, podem destacar també diferents *valors individuals* de la llengua. Per a cada individu que parla una llengua sabem, per exemple, que la llengua és vehicle del pensament: no hi hauria pensament sense llengua. Sapir mateix ens recorda que quan pensem no deixem mai de reproduir formes de llenguatge. Llengua i pensament van, doncs, units. Sabem que el raonament lògic és una simplificació de la llengua, que la llengua és una forma alhora complexa i imprecisa de comunicació; però és a la base del desenvolupament del pensament humà. La llengua és també per a cadascú, individualment, un canal de l'expressivitat emocional, un instrument per a l'expressió no sols de les idees, sinó també de les emocions. També serveix per a l'expressió de sentiments més enllà de la simple enunciació; la llengua és, a més –per dir-ho en termes de psicoanàlisi–, un instrument per a la manifestació del desig.

La llengua té, doncs, uns valors col·lectius relacionats amb la identitat, la cultura i la vida social, i uns valors individuals lligats al pensament i a l'expressivitat. Per simplificar-ho, podem dir que la llengua és l'«ànima» de la persona, l'instrument a través del qual percebem el món i l'estructurem.

En resum, la llengua no és un codi, sinó un *sistema complex de signes convencionals* (no pas arbitraris, com han considerat algunes teories), establerts en la vida social històrica i present. La llengua no és un simple mitjà de comunicació; és, tal com ja hem exposat, un *repertori complex de combinacions de sons* (o de combinacions de caràcters, en el cas de la llengua escrita) que va molt més enllà de la simple funció comunicativa. Cada llengua és una *sim-*

fonía de matisos adaptada a una realitat i l'element cohesionador d'una societat.

La *pèrdua* de la llengua porta a *situacions individuals penoses* i a *situacions col·lectives desastroses* (anomia, increment de la subordinació, etc.). Individualment la pèrdua de la llengua representa la pèrdua de referents psicològics i de l'expressivitat més profunda. Col·lectivament el grup lingüístic desposseït de la seva llengua entra en situacions d'indeterminació social i, des del punt de vista cultural i polític, en un procés de satel·lització envers el grup lingüístic dominant. Les àrees anglesitzades dels països cèltics com Escòcia i Irlanda, per exemple, depenen d'una manera total, pel que fa a la llengua estàndard, dels models emesos des d'Anglaterra. Els grups «deslingüitzats» aprofundeixen, doncs, la seva subordinació.

Com podem preservar les llengües?

D'entrada, una primera mesura positiva hauria de ser desvetllar l'*interès per totes les llengües*; promoure, per exemple, el coneixement de llengües que tenim en contacte amb la nostra. Normalment el contacte degut a la immigració no desenvolupa l'interès que es desvetlla a partir de la simple curiositat. Totes les llengües ens han d'interessar –començant, és clar, per la llengua pròpia, la que ens han llegat els nostres avantpassats. Tenim a l'abast un capital lingüístic que no sabem aprofitar prou. Cal veure, doncs, el contacte entre llengües com una font de coneixement; sempre, és clar, que aquest contacte no sigui desigual i subordinador.

Podem ajudar també a preservar les llengües per mitjà de la *defensa de la igualtat social i cultural*. Sabem que la desigualtat entre les llengües té les seves arrels en la desigualtat entre pobles. Promoure la igualtat és la mesura més segura de preservació de les llengües i de la seva diversitat.

Aquestes consideracions ens porten a afirmar que cal, per sobre de tot, *desenvolupar una nova cultura lingüística*. d'una manera semblant a com parlem d'una nova cultura de l'aigua en qüestions de tipus ecològic, cal elaborar i promoure una nova cultura sobre la llengua. Aquesta nova cultura hauria de tenir dos fonaments:

— D'una banda, ha de ser *científica*, és a dir, ha de superar les creences irracionals i les supersticions que hem dit que acompanyaven molt sovint les idees entorn de la llengua i de les relacions entre les llengües, en general.

— I, d'altra banda, ha de ser *igualitària*; ha de superar les tendències existents entre molts grups lingüístics hegemònics a la dominació.

Aquesta nova cultura lingüística ha de promoure, per dir-ho d'una manera abreujada, la fraternitat interlingüística, una concepció de les relacions entre les llengües que ha d'anar més enllà de la simple tolerància. Defensar la igualtat entre les llengües vol dir defensar les condicions perquè pugui existir l'intercanvi igualitari com a garantia per a la pervivència de les llengües amenaçades.

Com a cloenda, podem afirmar que la diversitat de les llengües del món és un bé comú de la humanitat i correspon als poders representatius de promoure'n les condicions de preservació. Totes les llengües tenen uns drets que cal defensar i que justament van trobar una concreció important l'any 1996, a Barcelona, amb la Declaració Universal dels Drets Lingüístics. Entre altres prerogatives igualment imprescriptibles, tota llengua té dret a l'elaboració, és a dir, a desplegar totes les seves possibilitats expressives fins a esdevenir un instrument apte per a tots els usos socials. I tota llengua té també el dret de posseir un entorn que li garanteixi la supervivència.

Cal que, de la mateixa manera que els sectors més preclars de la humanitat s'esforcen per preservar la diversitat biològica, preservem també la diversitat lingüística, començant cada grup humà per preservar la seva pròpia llengua com a diversitat específica que aporta al conjunt.

Amb la preservació de la diversitat lingüística aquí i arreu, el món sencer hi guanyarà. ←

ATENCIÓ!: En la revista anterior, en l'article de Carles Castellanos «Política lingüística d'ahir ...i de demà», p. 14, columna central, cinquè paràgraf, línies 5-6, on entre parèntesis diu: «on no es produeix el pas del català, cosa que sí que tenia lloc en altres èpoques», hauria de dir: «on no es produeix el pas al català, amb la intensitat d'altres èpoques».